

TÜRK ETNOGRAFYA DERGİSİ

SAYI: XX

1997

Kültür Bakanlığı
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayımlanır

Ankara/1997

KONYA, SİLLE'DEKİ AYA ELENA KİLİSESİ

*Ertuğrul DANIK**

1-GİRİŞ

Değişik tarihlerde değişik isimlerle anılan, değişik yayınlarda bu farklılığı gördüğümüz Sille; Sylata (Eyice 1966: 136), Sili, Sillyon, Sil-leh, Sile (Demetrokalles 1967: 126), Silla (Lebides 1899: 156), Sudiremi (Uzluk 1958: 13; Konyalı 1974: 764; Oral 1958: 83), Siles (Baedeker 1905: 170) gibi isimlerle anılmaktadır.

Konya'nın 7 km kuzeybatısında, doğu-batı yönünde derin ve dar bir vadi içinde yer alır. Kuzeyinde Kediler Yaylası; güneyinde Kanyakası Tepesi, Deliklikaya Tepesi, Salasorma Tepesi ve Hacı İsmail Tepesi; batısında Büyük Gevelle Dağı ile Ardışlı Tepe, Kulupbağ Tepesi ve Orta Tepe yer alır. Bu tepeler arasında bulunan Sille Barajı yine batıda yer alırken; doğuda Kızıltepe, Esertepe ve daha güneydoğuda Konya il merkezi bulunur.

Batıda yer alan ve 1709 rakımlı Büyük Gevelle Tepesi'nden doğuya doğru yer alan yüzey, tamamen beyaz tüften oluşmuş ve zaman zaman yükselen tepelerle Manastır Tepe'den aşağıya, Konya Ovası'na doğru uzanmıştır. Yine batıdan doğuya doğru akmakta olan Pehlivan Deresi ile Çaybağ Deresi, Sille merkezinde buluşarak, Konya'ya doğru akmaktadır. Ancak, bugün kurumuş dere yatağı şeklindedir. Lebides, Sille'yi iki yandan çeviren dağların adını yön belirtmeden, Aziz Plipov'un Tepesi ve İo-annov Theologu Tepesi olarak anmaktadır. Yine Lebides'in tanımına göre bu vadiden bir de nehir geçmekteymiş¹.

(*) Ertuğrul DANIK, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ulus-ANKARA

(1) Sille'nin içindeki kuru dere yatağı nehir için çok dar olup, olsa olsa zamanında bir çay veya büyük bir dere yatağıydı.

Sille bölgesini ilk anlatan Carsten Niebuhr'dur. 1766 yılında yapılan ziyaretin anlatıldığı *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern* adlı yayında Niebuhr, çok kısa bir şekilde Akmanastır'dan bahseder (Eyice 1966: 135).

Bölge ile ilgili ikinci seyahatname, İstanbul patriği olan Kyrillos'a aittir. 1815 yılında İstanbul'da Yunanca olarak basılan yayında Niebuhr gibi, sadece Akmanastır (Hagios Khariton) dan bahsedilerek, kısa bir tanımlama yapılır.

Bir diğer seyahatname A.M.Lebides'in 1899 tarihli *Ai en monolitois Monai Kappadokies Kai Lukantias* adlı Yunanca yayınıdır. Lebides, Sille'de bulunan Kriakon Kilisesi² ile Aziz Haritanos (Akmanastır) Manastırı'ndan ve Aya Elena Kilisesi'nden³ bahsederek, Akmanastır'da bulunan kitabeleri verir.

1900 lü yılların başında bölgeye gelen G.L.Bell ise, 1906 yılında yayınlanan "Notes on a Journey Through Lycaonia and Cilicia Fourth Article" adlı makalesinde uzun bir şekilde Aya Elena'dan⁴ ve Kriakon'dan bahsederek, ayrıntılı bilgi verir. Bell, 1909 yılında W.Ramsay ile birlikte *The Thousand and One Churches* adlı yayını çıkararak, ikinci defa bölge yapılarından bahseder. Ancak, bu defa fazlaca bir ayrıntıya girmez.

1913 yılı Anadolu'sunun anlatıldığı Bela Horvath'ın "Anadolu 1913" adlı seyahatnamesinde; Sille'den bahsedilerek, ayakta bulunan (abartılı olsada) 60 kilisenin varlığı söylenir ki, bu kiliselerin içinde en eskisi olarak, Büyük Konstantin tarafından yaptırıldığı söylenen (isim vermeden) Aya Elena Kilisesi anılır.

F.W.Hasluck ise, 1929 tarihli *Christinity and Islam Under the Sultans* adlı yayınında, sultanların hakimiyeti altındaki Hristiyanları anlatarak; Sille St. Chariton (Akmanastır) Manastırı'nda yaşayan Hristiyanlardan söz eder ve yapıda bulunan kitabeleri aktarır.

Bölgeyi anlatan son seyahatname 1967 yılında yayınlanan, Demetrokalles'in *Mikroasiatika Khronika* adlı dergideki Yunanca makalesidir. Demetrokalles bu makalesinde Sille'ye verilen çeşitli isimler ile Aya Elena ve Kriakon kilisesinden kısaca söz eder.

(2) Lebides, Kiriakon'dan Meryem Ana Kilisesi olarak söz eder.

(3) Lebides, Aya Elena'yı Mihael Archangelos olarak tanımlar.

(4) Bell, Aya Elena'dan St. Michael Kilisesi olarak söz eder.

M.Restle'nin 1967 tarihli *The Wall Painting in Asia Minor* adlı yayını, bölge yapıları hakkında yapılan ilk bilimsel yayın olup, sadece Koimesis Tes Panagias Kilisesi katalog kısmına alınmıştır.

Sille yapıları ile ilgili en geniş çalışmayı yapan Semavi Eyice'nin, 1966 tarihli "Konya ile Sille Arasında Akmanastır, Manakıb Al-Arifin'deki Deyr-i Eflatun" adlı makalesinde, Akmanastır hakkında oldukça geniş ve detaylı bilgi bulunur. Bununla birlikte bölgedeki diğer kiliselerden; Kriakon, Koimesis Tes Panagias ve Aya Elena'dan da kısaca bahsedilmiştir. Eyice, anlaşılmayan bir nedenle, Aya Elena Kilisesi'ni basit bir yapı olarak tanımlayıp geçiştirirken, yapıdaki Post Bizans freskolardan ise hiç söz etmez.

Sille'den bahseden son yayın, Belke ve Restle'nin *Tabula Imperii Byzantini* adlı seri yayınının, 4. cildi olan "Galatien and Lykaonien" adlı yayınıdır. Adı geçen bölgedeki tüm Bizans yerleşimlerini, bir katalog halinde sunan yayında, Sille başlığı altında, Sille'nin tarihçesi ve var olan eserler isim olarak verilmektedir.

2.AYA ELENA KİLİSESİ

2.1. ADI

a) Aya Elena/Helena (Bell 1906:18)

b) St. Hagios Mikhael (Bell 1906:18; Eyice 1966:144; Belke-Restle 1984:225)

c) Hagios Metemorfosis (Baedeker 1905: 171)

d) Archangelos (Lebides 1899:156; Baedeker 1905:171; Demetrokalles 1967:126; Belke-Restle 1984:225)

2.2.YERİ

Konya, Merkez Selçuklu ilçesi, Sille Subaşı Mahallesi, Tatköy yolu ayrımı solunda.

2.3. BUGÜNKÜ DURUMU

Yapı, günümüzde Konya Mevlana Müzesi'ne bağlı olarak ziyarete açık ve sağlam durumdadır. Çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla, çeşitli değişikliklere uğramıştır.

2.4.YAPIM TARİHİ

Yapım tarihi konusunda elimizde net bir veri olmamasına karşın; naos giriş kapısı üstünde bulunan onarım kitabesi (Resim: 1), yapıyı 327 yılına tarihlemektedir. Ancak; Eyice, bu tarihi abartılı bulup, yapıyı 19.yüzyıla tarihlendirirken (Eyice 1966:158); Strzygowski, Jüstinyen dönemi öncesine tarihlendirir (Bell 1906:18).

2.5.KİTABE

Naos giriş kapısı üstündeki kitabe (Eyice 1966:158):

327 ΤΑΡΙΚΗΝΤΕ Π· ΣΕΡΡΙΦ ΕΚΚΛΗΣΕΜΙΖΗ
ΑΠΑ ΕΛΕΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΑΡΧΑ·ΕΛ· ΙΣΜΙΝΕ Κ< Ρ† ΤΕΜΕΛΗ
ΧΑΛΕ ΕΚΚΛΗΣΙΑΜΙΖΗΝ -ΤΖΝΤΖ- ΤΑΜΙΡΗ
ΣΕΦΚΕ† - Σ·Λ· Ν ΜΑΧΜ·Τ ΕΦΕΝ†ΜΗΖ ΗΧΣΑΝ ΕΙΛΕ† ΕΜ.
ΕΠΙΤΡΟΠ· ΖΑΡΡΑΦ ΧΑ ΕΛΙΑ ΟΛ† ΤΕΚΜΙΑ ΝΑΖΙΡΗ
ΜΙΧΑΕΛ ΑΡΧΑ·ΕΛΟΣ·Ν ΣΕΦΑΑ·ΙΛΑΝ ΧΑΚΤΑΑΛΕ
ΙΜ†Τ ΕΥΝΕΡ· ΒΕ ΖΑΧΜΕΤ ΖΕΚΕΝΝΕΡ ΒΕΡ· Ε·ΖΗΡΗ
ΣΙΝΕ 1833 : ΦΕ† 12

"327: tarihinde bu serrif (Şerif) ekklesimizi (kilisemizi) Aghia Eleni Mikhail Arkhangelos ismine kurtu (kurdu) temeli khale (halen) ekk-lissiamızın utzuntu (üçüncü) tamiri Sefketlu (Şevketlu) Sultan Mahmut efentimiz ihsan eyletti emri Epitropos Sarraf ΧΑ(Ηacı) Elia oldu Tekmil nazırı Mikhael Arkhangelosun sefaati ilan (şefaati ile) Khak ta ale (Hak ta'ale) imtat etenlere ve zakhmet tzekenlere vere etziri (ecri) sine: 1833:Feb (Şubat) 12" (Eyice 1966:159)

2.6.PLAN TASVİRİ

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen formlu, kapalı Yunan haçı planlı yapının batısında, kuzey-güney doğrultusunda ve yapıyla aynı boyutta dikdörtgen bir nartex, doğusunda eksende dıştan ve içten çift merkezli daire (atnalı) apsisi bulunmaktadır. Naos, merkezde dört serbest payenin oluşturduğu kare ve dik eksenlerde yer alan yaklaşık birbirleriyle eş boyutlu doğu-batı doğrultusundaki dikdörtgen mekanlardan oluşur. Kuzey ve güney duvarlarda haç kolları ile köşe mekanlarının eksenlerinde, yak-

laşık birbiriyle eş genişlikte pencere açıklıkları yer alır. Doğu haç kolundan geçilen apsisde, biri eksende, diğer ikisi apsis çapraz eksenlerinde yer alan ve naos pencereleri ile eş genişlikte, üçlü pencere düzenlemesi görülür. Batı haç kolu ekseninden geçilen nartex ise, güneyinde yer alan bir kapı ile dışarı açılır. Nartexin batı duvarının kuzey ve güney köşelerinde ikinci kat merdiveni yer alır. Naos'un merkezinde bulunan kare mekan yüksek kasnaklı kubbe, diğer tüm mekanlar beşik tonoz, apsis yarım kubbe ile örtülüken; nartex birinci katı beşik tonozla, nartex ikinci katı düz örtü ile örtülüdür (Plan: 1).

2.7.MALZEME, TEKNİK

Yapının kasnak dışındaki tüm birimleri kaba kesme taştan yapılmış olup (Resim: 2), kasnakta kesme taş ile tuğla birlikte kullanılmıştır (Resim:3). Orijinal yapıya sonradan eklenildiği düşünülen galeri ve templonda ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Dışta yapının beden duvarlarında sıva izine rastlanılmazken; yapı içi, payeler ve kemerler de dahil olmak üzere, tümüyle alçı ile sıvanmıştır. Kasnakta, kaba kesme taş aralarına çeşitli seviyelerde düzensiz olarak yerleştirilen tuğlalar ile değişik kompozisyonlar yaratılmıştır (Resim: 3).

2.8.SÜSLEME

Sille bölgesinin en yoğun süsleme programına sahip bulunan yapının, mevcut freskoları geç döneme ait freskolar olup, onarımdan önce daha farklı bir süsleme programına sahip olduğu, batı haç kolunun oturduğu duvarda, ikinci kat seviyesinde görülmektedir. Şu anda sahip olduğu süsleme programına göre; kubbede İsa, kasnakta Helena ve Konstantin ile birlikte bilinmeyen iki figür, pendantiflerde dört İncil yazarı, kuzey, doğu ve güney haç kolları kemerlerinde, dörderden toplam oniki havari ile bunlar arasında yer alan melek, batı haç kolu kemerinde Mer-yem, İsa'nın vaftizi (Resim: 4), melek, ilk günah (Resim: 5) ve cennetten kovuluş (Resim: 6), doğu haç kolu tavanında Tanrı, apsis örtü başlangıcında kutsal ruh, doğu haç kolu tonoz başlangıcında, karşılıklı ikişerden dört İncil yazarı, güneydoğu payenin iç yüzeyinde bir pano halinde, başmelek Mikhael (Resim: 7) yer alırken; naos giriş kapısı üstünde yer alan onarım kitabesinin iki yanında, madalyon içinde iki aziz figürü görülür (Resim: 1) Ayrıca, İç Anadolu azınlık kiliselerinde sıkça görülen ikili başmelek düzenlemesi (İlter 1993:223) görüşünden yola çıkarak, Mikhael resminin karşısında yer alan ve kuzeydoğu paye iç yüzeyine rastlayan bölümde kazınarak tahrip edilmiş pano içinde de Gabriel (Ceb-rail) figürü bulunmaktaydı diyebiliriz.

2.9.KAYNAKÇA

A.M.Lebides 1899:158; K.Baedeker 1905:171; G.L.Bell 1906-7:18-22; S.Eyice 1966:158; G.Demetrokalles 1967:126; R.Belke-M.Restle 1984:225

3. DEĞERLENDİRME

Dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı Aya Elena Kilisesi, doğu haç kolunun aynı zamanda bema olarak kullanılmasından dolayı; kapalı Yunan haçı plan tipinin, dört serbest destekli basit (taşra) tipi denilen alt grubunda değerlendirilmelidir. Yine bu tipin gereği olarak, doğu haç kolundan direkt olarak apsise geçilir.

Benzer örneklerine pek çok yerde rastlanılan bu plan tipini; gerek Kapadokya bölgesindeki kaya kiliselerinde (Belisırma Direkli Manastırı, Göreme Elmalı Kilise vb.), gerekse Sille'deki diğer yapılarda (Akmanastır, Kiriakon, Koimesis Tes Panagias) görmek mümkündür. Kaya kiliseleri dışında, duvar kilisesi olarak Karaman Fisandan Kilisesi (Plan: 2), Aya Elena plan tipini yansıtan örneklerdendir.

Dıştan üç cepheli, içten çift merkezli (Atmalı) form gösteren apsis; Sille'deki diğer yapılardan ayrılır. Kuzey şapeli dışında hepsi kaya kilisesi olan Sille kiliselerinde, doğal olarak dıştan üç cepheli düzenlemeyi görmek mümkün değildir. Kuzey şapel ise dıştan ve içten yarım daire şeklindedir (Plan: 3). Kuzey şapeli dışındaki Akmanastır Kilisesi, Kiriakon Kilisesi ve Koimesis Tes Panagias kiliseleri apsisleri değişik formlar yansıtırlar. Akmanastır'da yarım yuvarlak form görülürken (Plan: 4); Kiriakon (Plan: 5) ve Koimesis Tes Panagias'ta (Plan: 6) doğudaki üçlü apsis düzenlemesindeki ana apsisler düzenli bir şekil yansıtmaz. Tüm yapılarıdaki yan apsisler, yaklaşık benzer olup, yarım yuvarlaktır.

Aya Elena'daki çift merkezli apsis formunu, Karadağ'daki 4, 9, 17, 29, 32, 36 no'lu yapılar ile, yine Karaman Fisandon Kilisesi'nde görmek mümkündür.

Örtü sistemi olarak; orta mekanın kubbe, haç kollarının beşik tonozla kapalı oluşu, klasik kapalı Yunan haçı plan şemasına uyarken, bu özelliği Sille'deki diğer yapılardan sadece Kiriakon'da (Plan: 5) görmek mümkündür. Ancak, çapraz eksenlerdeki mekanlar Aya Elena'da beşik tonozla kapalıyken, Kiriakon'da kubbe ile kapalıdır. Diğer Sille yapılarında bu özelliklerin hiçbiri görülmez. Sille dışındaki yapılardan, Karaman Fisandon Kilisesi ile Belisırma Direkli Manastırı benzer örtü sistemine sahiptir.

Geç dönem eklentisi olan nartexe, bölgede sadece Kiriakon Kilisesi'nde rastlanılır. Orijinalinde kuzey, güney ve batıdan olmak üzere üç girişi olan nartexe, bugün sadece güneyden girilmektedir ve iki katlıdır. Batıda yer alan nartex düzenlemesine pek çok yapıda rastlanılır.

Aya Elena'nın orta mekanını örten kubbe, ilginç bir şekilde silindirik yüksek bir kasmağa oturmuştur. Orta ve Geç Bizans dönemlerinde rastlanılan yüksek kaska, genelde başkent İstanbul'da görülürken, Yunanistan ve Balkanlar'da yaygın olarak 10.yüzyıl sonuna kadar silindirik formda kullanılmıştır. Bir örneğini Zeytinbağı Fatih Camii'nde gördüğümüz kasmağın, başka örneklerine Anadolu'da sıkça rastlanılmaz. Bütün bu özellikleri ile Aya Elena'nın kasmağı; silindirik formu, eksenlerde yer alan dörtlü pencere düzenlemesi ve tuğlanın kullanımı ile Orta ve Geç Dönem Bizans yapılarındaki kaska özelliğini gösterir.

Taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı yapıda, resim programına zemin yaratmak için önce sıva, daha sonraki dönemlerde ise alçı kullanılmış olması (Resim: 8), Sille'deki diğer yapılarda görülmez. Sadece Koimesis Tes Panagias'ta yer yer sıva izleri görülür. Tuğlanın da aynı zamanda süsleme amaçlı kullanılması ayrı bir özellik taşıır.

4. SONUÇ

Yapıyı bütün özellikleri ile değerlendirdiğimizde, yapının kitabesinde yazdığı gibi 327'de yapılmış olması mümkün değildir. Bu plan tipinin bilinen, ancak günümüze ulaşmayan ilk örneğinin 881 tarihli Nea Kilisesi, günümüze ulaşan ilk örneğinin 907 tarihli Konstantin Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Fenari İsa Camii) olduğunu düşünürsek, bu tarih yapımız için çok erkendir. Diğer taraftan Eyice'nin dediğı gibi 19.yüzyıl yapısı olması da uzak bir olasılıktır. Gerçi şu anki durumu ile 19.yüzyıl yapısı demek doğrudur ama, yapının orijinal kullanımını Orta ya da Geç Bizans olmalıdır. Belki de Strsygowski'nin dediğı gibi Jüstinyen öncesidir.

KAYNAKÇA

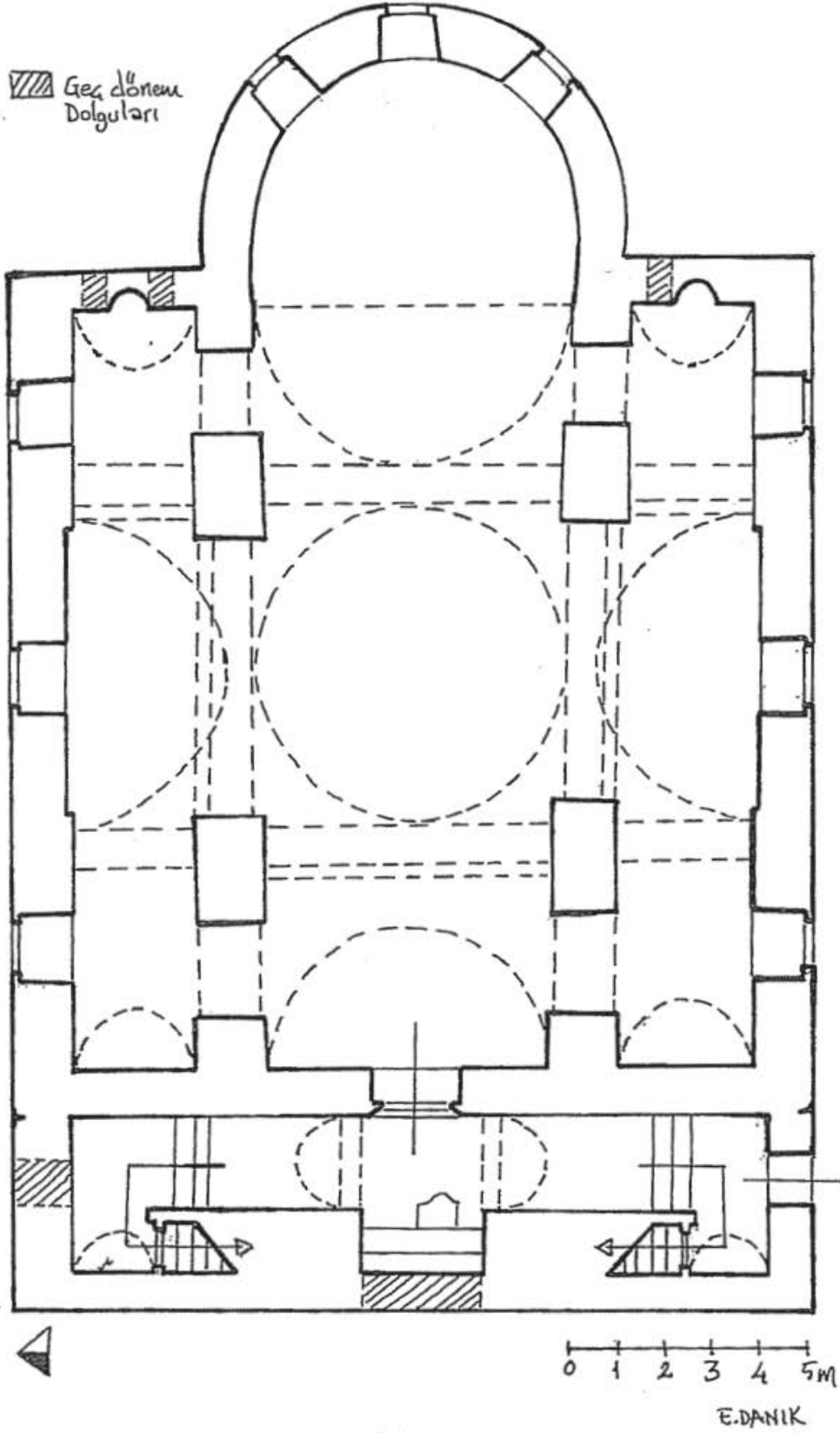
BAEDEKER, K., *Konstantinopel und Das Westliche Kleinasien*, Leipzig, 1905

BELL, G.L., "Notes on a Journey Through Iycaonia and Cilicia Fourth Article", *Revue Archeologique* IV Serie, 1906

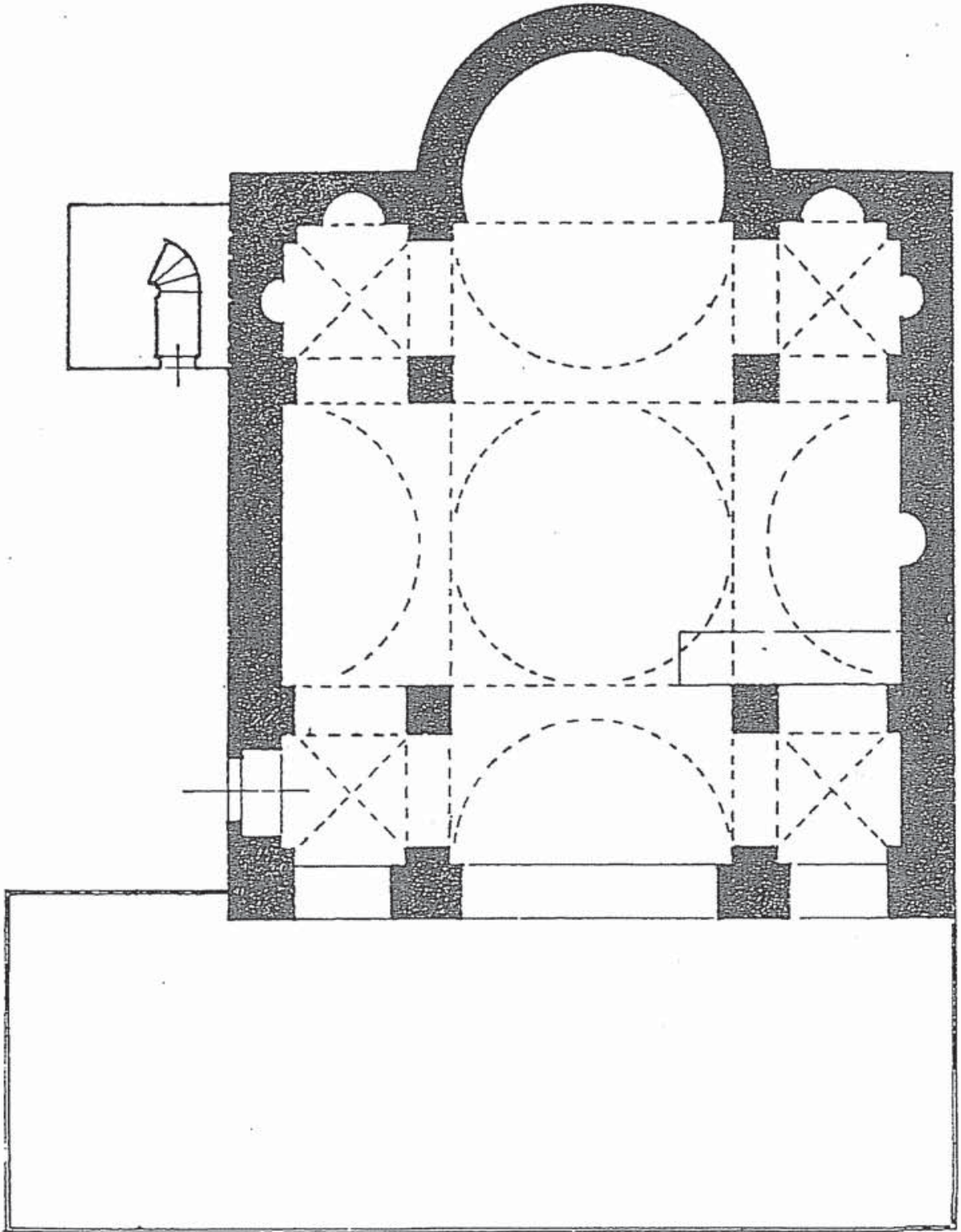
BELKE, R.-RESTLE, M., *Galatien und Lykaonien*, TIB IV, Wien, 1984

DREMETROKALLES, G., "Stauroedeis Naoi....." (Yunanca), *Mikroasiatika Khronika* 13, 1967

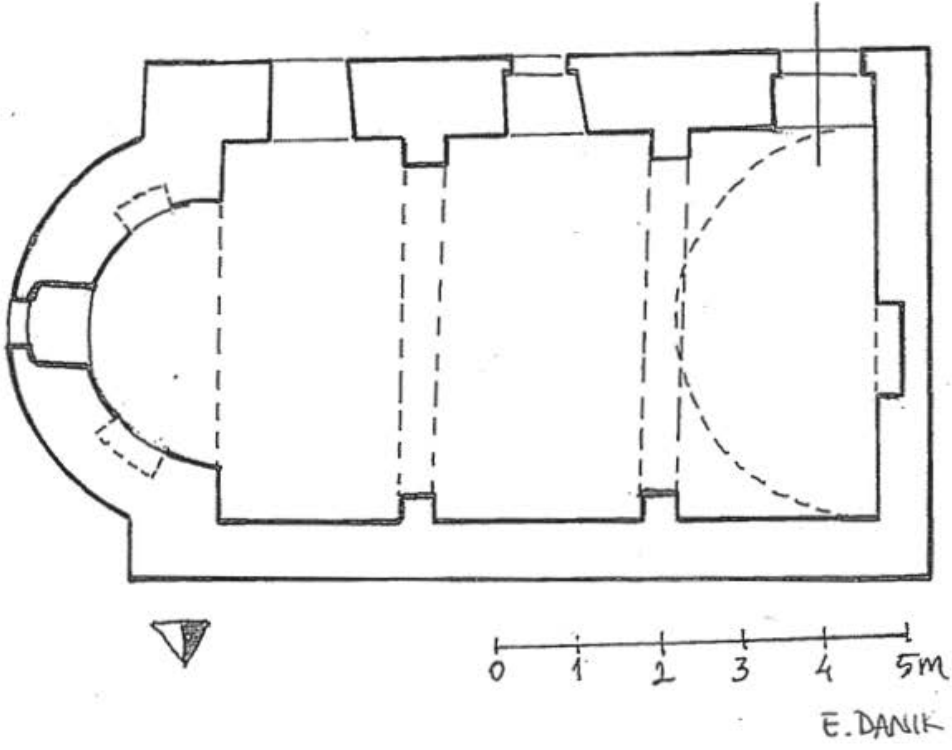
- EYİCE, S., "Konya ile Sille Arasında Ak Manastır, Menakıb Al-Arifindeki Deyr-i Eflatun", *Şarkiyat Mecmuası* IV (1965) den ayırtbasım, 1966
- HORVATH, B. *Anadolu 1913*, İstanbul, 1996
- İLTER, F., "Batı Anadolu Azınlık Kiliselerinden İkonografik Belirlemeler ve Kimi İrdemeler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993
- KONYALI, İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, 1974
- LEBIDES, A.M., *Ai en Monolitois Monai Kappadokias Kai Lykantias*, Konstantinopol, 1899
- ORAL, M.Z., "Fatih Sultan Mehmed'in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamidi'nin Terci-i Bendi", *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, 1958
- RESTLE, M., *The Wall Painting in Asia Minor*, C.1, 1967
- UZLUK, F.N., *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958

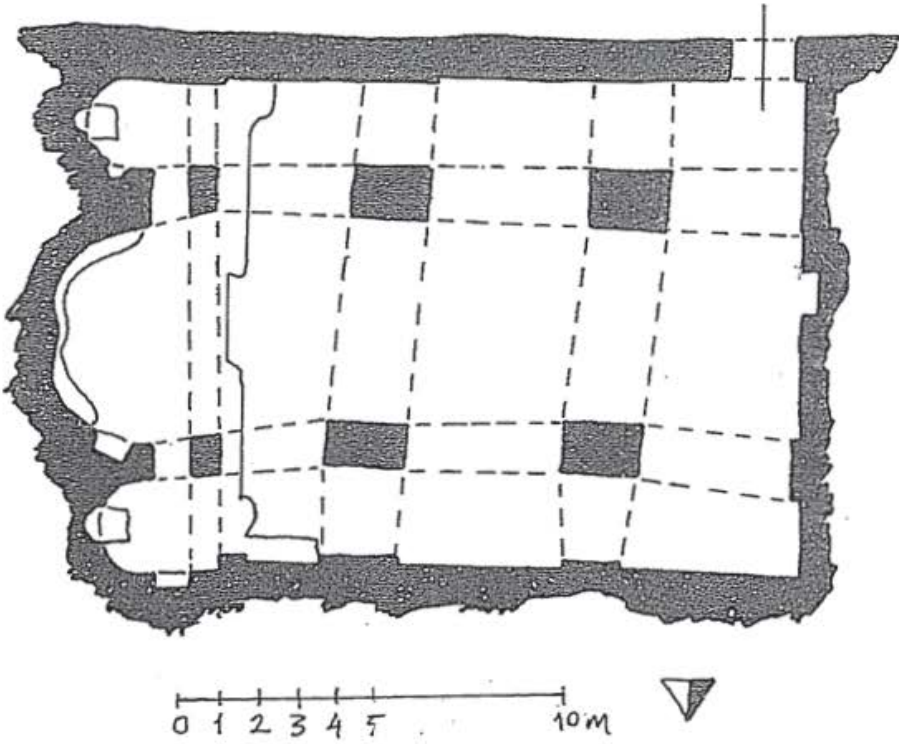
Plan 1: Aya Elena Kilisesi, alt kat planı

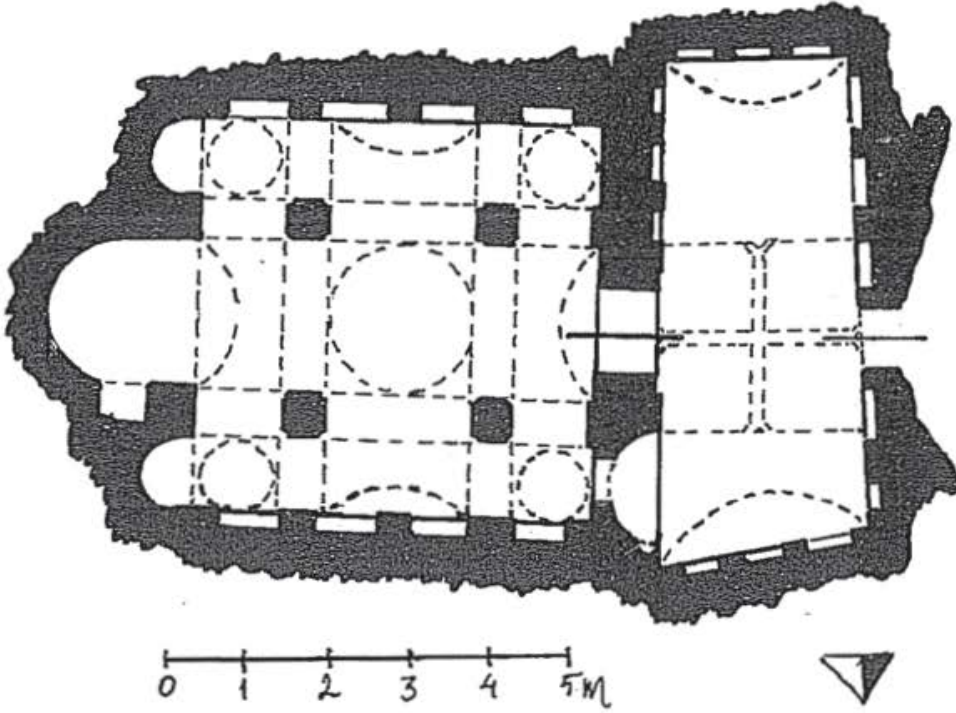
Plan 2: Karaman Fisandon Kilisesi (Eyice)

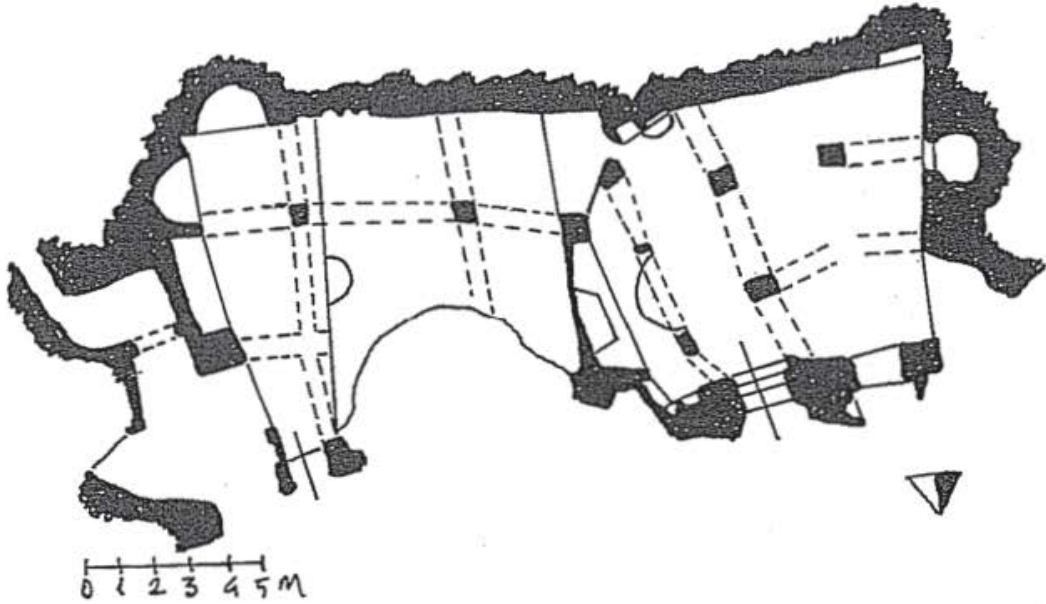
Plan 3: Sille, kuzey şapeli

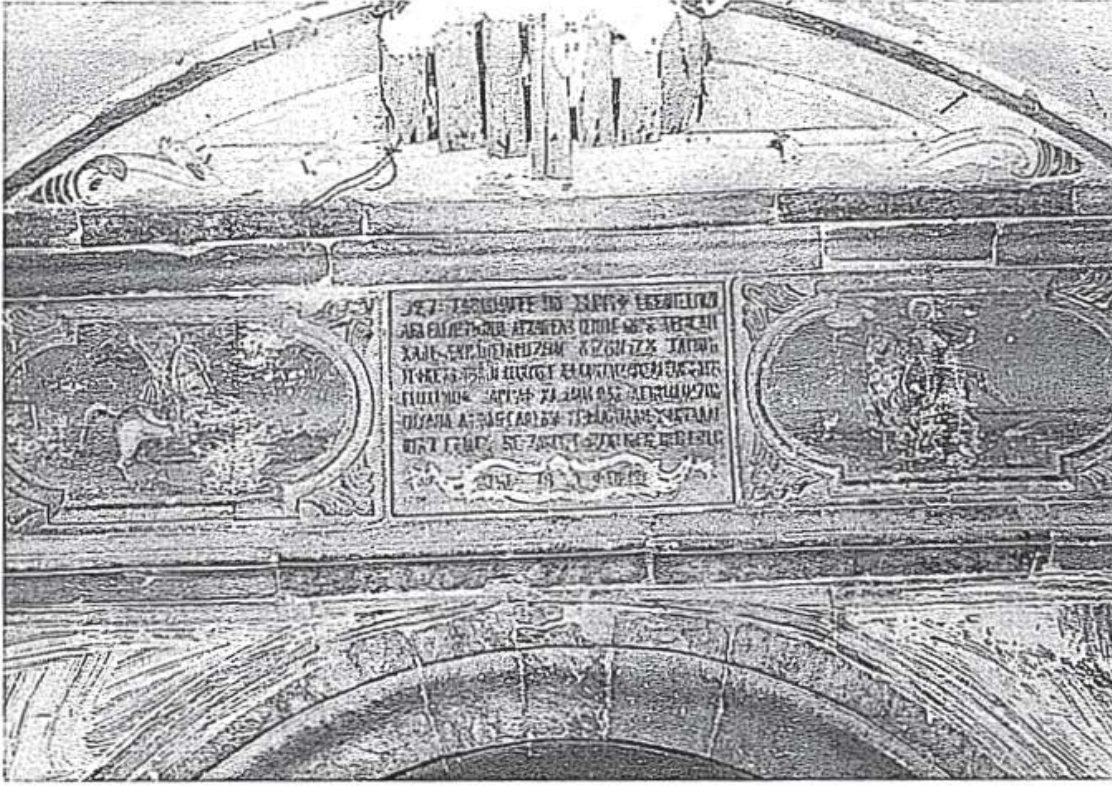
Plan 4: Sille, Akmanastır Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

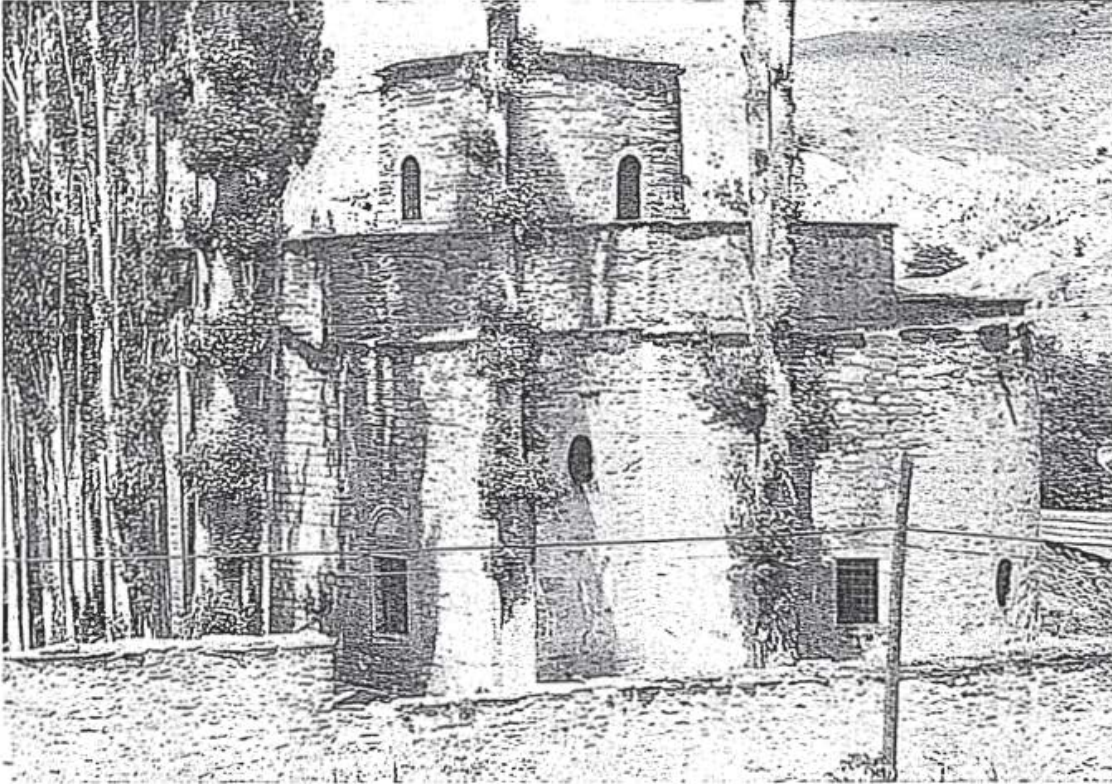
Plan 5: Sille, Kiriakon Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

Plan 6: Sille, Koimesis Tes Panagias Kilisesi (Eyice'den düzeltilerek)

Resim 1: Sille Aya Elena Kilisesi, naos giriş kapisı üstündeki kitabe

Resim 2: Sille Aya Elena Kilisesi, güneydoğudan bakış

Resim 4: Silles Aya Elena Kilisesi, batı haç kolu kemeri, ilk günah

Resim 3: Silles Aya Elena Kilisesi, kubbe tamburundan ayrıntı

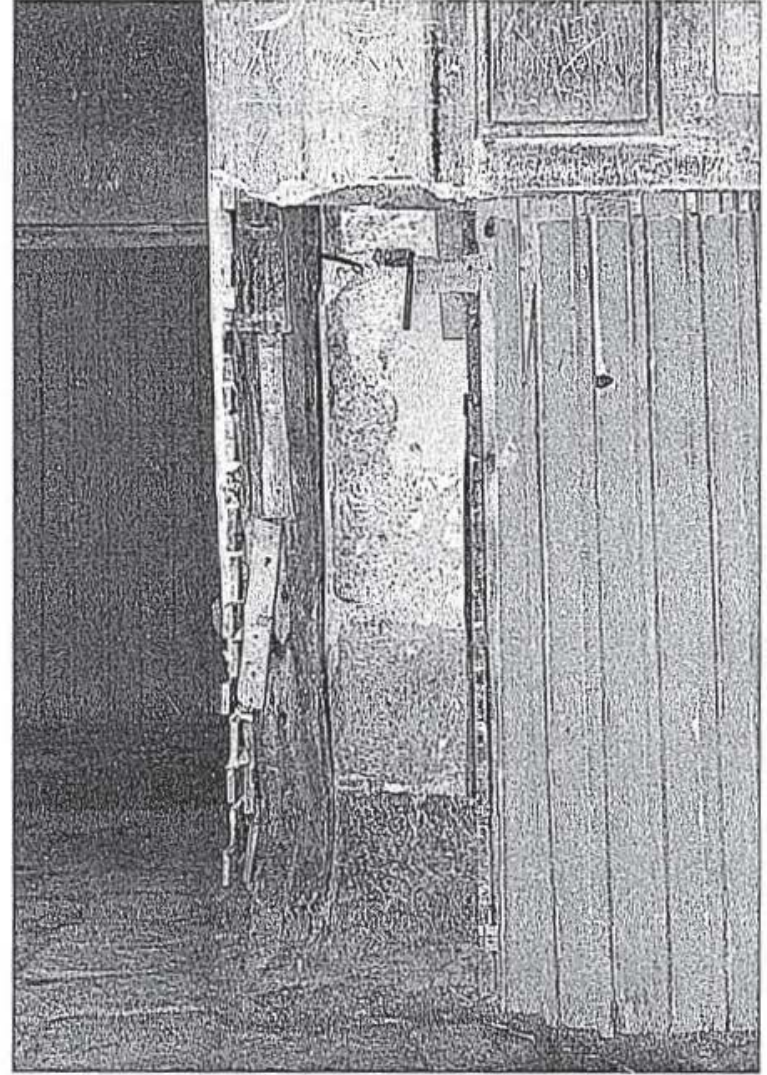
Resim 5: Sille Aya Elena Kilisesi, batı haç kolu kemeri,
İsa'nın vaftizi

Resim 6: Sille Aya Elena Kilisesi, batı haç kolu kemeri,
cennetten kovuluş

Resim 7: Sille Aya Elena Kilisesi, doğu haç kolu başlan-
gıcı

Resim 8: Sille Aya Elena Kilisesi, Naos güneybatıdaki
serbest paye